

УДК 336.7:631.16

ПРИЧИНИ ТА СПОСОБИ ПОДОЛАННЯ КРЕДИТНОГО РАЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

О.О. Олійник, к.е.н., доцент

Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, Україна

Олійник О.О. Причины та способи подолання кредитного раціонування сільськогосподарських підприємств.

Обмежений доступ до кредитування сільськогосподарських підприємств викликаний кредитним раціонуванням. Існуючі дослідження щодо кредитного раціонування, як правило, недостатньо уваги приділяють проблемі відношення кредитора до ризику, зокрема розглядається, що кредитор має нейтральне ставлення до ризику. В статті обумовлюється, що кредитори мають обережне ставлення до ризику. Різні інструменти державної кредитної підтримки можуть знизити негативні наслідки, викликані кредитним раціонуванням сільськогосподарських підприємств. В статті розглядається два інструменти державної кредитної підтримки: субсидування процентної ставки та програма гарантування кредитів. В статті на основі оптимізації побудованої економіко-математична моделі доведено, що для подолання кредитного раціонування сільськогосподарських підприємств з точки зору кредитора найбільш ефективним інструментом державної підтримки є субсидування процентних ставок.

Ключові слова: кредитне раціонування, сільськогосподарські підприємства

Олейник Е.А. Причины и способы преодоления кредитного рационирования сельскохозяйственных предприятий.

Ограниченный доступ к кредитованию сельскохозяйственных предприятий вызван кредитным рационированием. Существующие исследования в отношении кредитного рационирования, как правило, недостаточно внимания уделяют проблеме отношения кредитора к риску, в частности рассматривается, что кредитор имеет нейтральное отношение к риску. В статье обуславливается, что кредитор имеет осторожное отношение к риску. Различные инструменты государственной кредитной поддержки могут снизить негативные последствия, вызванные кредитным рационированием сельскохозяйственных предприятий. В статье рассматривается два инструмента государственной кредитной поддержки: субсидирование процентной ставки и программа гарантирования кредитов. В статье на основании оптимизации построенной экономико-экономической модели доказано, что для преодоления кредитного рационирования сельскохозяйственных предприятий с точки зрения кредитора наиболее эффективным инструментом государственной поддержки является субсидирование процентных ставок.

Ключевые слова: кредитное рационирование, сельскохозяйственные предприятия

Oliynyk O.O. The reasons and approaches of overcoming of agricultural enterprises' credit rationing.

The limited access of agricultural enterprises to finance is caused by credit rationing. The existing studies into the relationship of credit rationing often do not pay enough attention to the problem of the lender's attitude to risk, particularly the papers considered that the lenders have neutral attitude to risk. The paper discusses that the lender has prudent attitude to risk. Different tools of the government's credit support may decrease the inefficiencies caused by credit rationing of agricultural enterprises. The paper considers two tools of government support: the interest subsidy program and credit guarantee scheme. In the paper on the basis constructed economic-mathematical model has been proved that to overcome credit rationing of agricultural enterprises from the point of the lender there is the most effective tool of government support is the interest rate subsidy program.

Keywords: credit rationing, agricultural enterprises

Сільське господарство відіграє важливу роль в економіці України і має значний потенціал розвитку. Проте, за оцінками експертів доступ до кредитів є основною перешкодою до зростання обсягів діяльності в агробізнесі [2]. Не зважаючи на те, що на сільське господарство припадає 9,2% ВВП (дані на кінець 2012р.), воно не отримує достатній обсяг кредитів для фінансування оборотного капіталу та інвестицій. Банки в Україні неохоче надають кредити сільськогосподарським підприємствам і страхують себе від ризиків шляхом підвищення процентної ставки за кредитами та вимог до забезпечення. Також недостатнє розуміння особливостей сільськогосподарського виробництва та відсутність досвіду кредитування підприємств аграрного сектору у переважній більшості вітчизняних банків призводить до того, що вони збільшують свої процентні ставки для покриття ризиків, які не можуть правильно оцінити.

Однією з основних причин обмеженого доступу сільськогосподарських підприємств до фінансування є кредитне раціонування, сутність якого полягає в тому, що підприємство не може отримати кредит взагалі або в необхідному обсязі навіть в тому випадку, коли готове заплатити більш високу процентну ставку.

Проблему раціонування кредиту намагаються пояснити з позиції різних теоретичних підходів, серед яких домінує підхід, що розглядає першо-причиною цього явища ефект інформаційної асиметрії. Цей підхід ґрунтується на більш ранніх роботах Дж. Джаффа і Т. Рассела [11] і Дж. Стігліца і Е. Уейса [15]. Вони пояснюють кредитне раціонування як раціональну відповідь на проблему несприятливого відбору [15] і як проблему морального ризику [11] внаслідок інформаційної асиметрії між кредиторами і позичальниками. Більш ґрунтовні дослідження щодо функціонування кредитного ринку в умовах інформаційної асиметрії проводилися такими вченими як Х. Бестер [5], А. Бесанко і А. Тхакор [4]. Нещодавні дослідження в контексті впливу інформаційної асиметрії на кредитний ринок були проведені Х. Фрейксам і Дж. Роше [10], Р. Бебчук [3] і С. Косчі [6].

Вивчення раціонування кредиту має велике практичне значення. По-перше, наявність кредитного раціонування, як зазначено, наприклад, у

Т. Япеллі [12], А. Діагне і М. Зеллера [7], негативно позначається на економічних результатах сільськогосподарської галузі. Згідно Дж. Фольц [9] втрати пов'язані з тим, що підприємство не в змозі забезпечити оптимальний розподіл ресурсів в короткостроковому періоді, а також з тим, що воно змушене відмовлятися від довгострокових інвестицій в землю і обладнання, оскільки не може згладити свої витрати в часі. По-друге, як показали М. Есваран і А. Котвал [8], недосконалість кредитного ринку можуть призводити до зростання диференціації сільгосптоваровиробників.

Однак, у зазначених дослідженнях кредитного раціонування за умов інформаційної асиметрії не приділялось достатньої уваги проблемі ставлення кредиторів до ризику, і, як правило, передбачалось, що кредитори мають нейтральне ставлення до ризику.

Мета дослідження. Оптимізувати змодельований кредитний портфель за умови обережного ставлення кредитора до ризику на основі критерію максимізації його дохідності з урахуванням обмеження щодо максимальної дисперсії цієї дохідності, та визначити на підставі моделі, які з інструментів державної підтримки дозволяють більше зменшити кредитне раціонування.

Методи дослідження. Оптимізація змодельованого кредитного портфеля була здійснена за допомогою методу узагальненого приведенного градієнта, який можливо реалізувати за допомогою програмного продукту Excel «Поиск решения» (Solver) [14].

Виклад основного матеріалу

Згідно з визначенням Дж. Стігліца [15] обмежений доступ підприємств до фінансування викликано кредитним раціонуванням, суть якого полягає в тому, що сільськогосподарське підприємство не може отримати кредит або не отримує у достатньому обсязі, навіть якщо у нього є бажання платити більш високі процентні ставки.

Різні інструменти державної кредитної підтримки можуть знизити неефективність, яка викликана кредитним раціонуванням сільськогосподарських підприємств. Але принципово важливою, на наш погляд, є задача вибору таких засобів державного втручання у процеси кредитування сільськогосподарських підприємств за умов інформаційної асиметрії та кредитного раціонування, які б дозволили отримати максимальний ефект у розрахунку на одиницю коштів, що витрачаються на його досягнення. Тобто, мова йде про вибір найбільш ефективного засобу державного впливу.

Розв'язання цієї задачі передбачає вирішення комплексу проблемних питань, серед яких ключовими є:

— по-перше, з'ясування методологічних засад (концепцій) вибору кращого методу державного впливу і можливостей використання кіль-

кісних методів та економіко-математичних моделей в процесі цього вибору;

— по-друге, вибір критерію ефективності – такого показника (або системи показників), що може покладатися за основу вибору кращого методу державного впливу.

Погоджуючись з тим, що фінанси є не лише наукою, але й мистецтвом, у зв'язку з чим розв'язання будь-якої фінансової проблеми (у тому числі тієї, яка розглядається у цій статті) виключно за допомогою наукових методів без використання практичного досвіду та інтуїції є неможливим, визнаємо корисним використання кількісних методів та економіко-математичних моделей для обґрунтування вибору кращого методу державного впливу на процес кредитування сільськогосподарських підприємств, враховуючи традиції, що склались у провідних наукових фінансових школах. Але при цьому вважаємо за необхідне уточнити окремі базові концепції.

Зокрема у роботах багатьох науковців впродовж декількох останніх десятиріч основною проблемою кредитування сільськогосподарських підприємств розглядається кредитне раціонування, яке, у свою чергу, визнається наслідком інформаційної асиметрії. Такий підхід, на наш погляд, є дискусійним. Перебільшення значення інформаційної асиметрії є результатом недостатнього врахування наступних базових принципів дослідження проблеми кредитного раціонування підприємств у сільському господарстві:

— кредит не є стандартизованим товаром, щодо якого має сенс дослідження (у тому числі економіко-математичне моделювання) ринкового механізму формування рівноважної ціни (кредитної ставки) за підсумками зведення попиту та пропозиції;

— кредитні ставки встановлюються за результатами індивідуальних домовленостей (в процесі переговорів) між позичальником та кредитором з урахуванням комплексу чинників; в окремий момент часу діапазон кредитних ставок для підприємств окремої галузі (у т.ч. сільськогосподарських підприємств) може бути досить широким;

— згідно з концепцією компромісу між ризиком та дохідністю між рівнем дохідності окремої кредитної операції та рівнем її ризику для кредитора існує прямо пропорційна залежність, що є справедливим для підприємств-позичальників будь-якого розміру;

— кредитори у розвинених країнах світу мають обережне (негативне) ставлення до ризику, тому умова нейтрального ставлення кредиторів до ризику, що використовується окремими науковцями в процесі дослідження проблем та кредитного раціонування, суперечить дійсності;

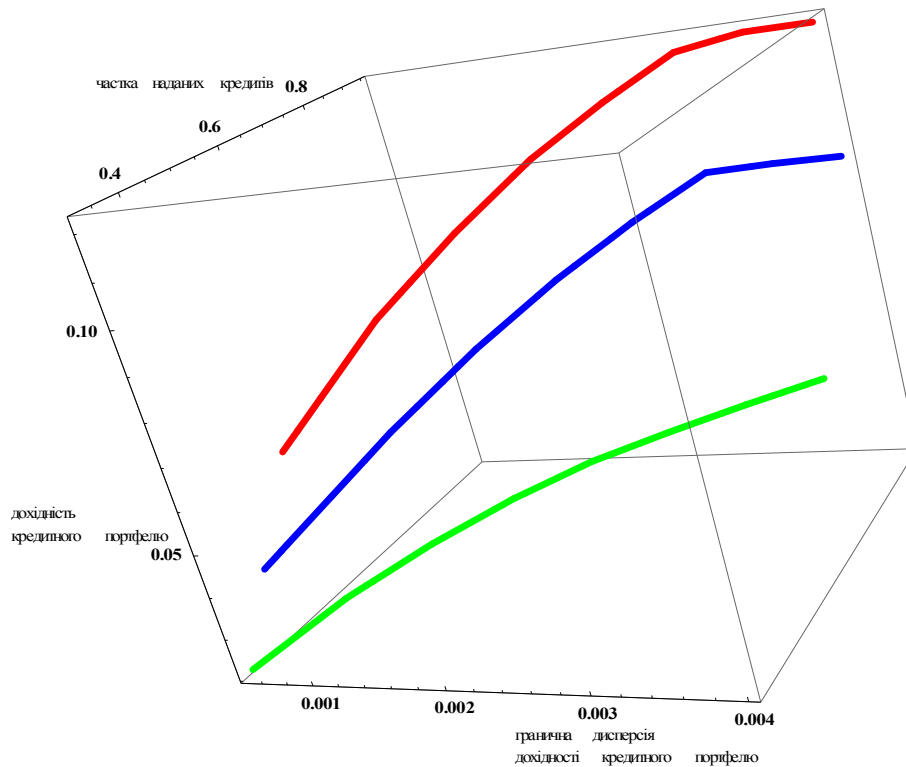
— кредитор приймає рішення про надання кредиту орієнтуючись на досягнення оптимальних

співвідношень між ризиком та доходністю свого кредитного портфеля;

— показником ризику кредитора є дисперсія доходності кредитного портфеля, яку можливо кількісно оцінити за допомогою методичних підходів одного із засновників портфельної теорії Гаррі Марковіца [1].

Викладені базові принципи орієнтують на побудову такої економіко-математичної моделі, яка втілює механізм формування оптимального кре-

дитного портфеля за умови обережного (негативного) ставлення кредитора до ризику. Лише така модель, на наш погляд, дозволяє адекватно проілюструвати за допомогою кількісних показників ефективність альтернативних засобів державного впливу на процеси кредитування сільськогосподарських підприємств за умов інформаційної асиметрії та кредитного раціонування.

- у випадку компенсації відсоткової ставки
- у випадку гарантування повернення основної суми боргу
- без втручання держави

Рис. 1. Параметри оптимізованого портфеля кредитів, наданих сільськогосподарським підприємствам консолідованим кредитором, відповідно до гіпотетичних даних побудованої моделі

Найбільш спрощена модель, що відображає викладені базові принципи і була побудована нами в процесі дослідження, має наступні характеристики:

- 1) Усі позичальники є сільськогосподарськими підприємствами.
- 2) Розглядається консолідований кредитор і так званий «одиничний» кредит, який передбачає можливість надання позичальникам однієї умовної грошової одиниці, терміном на 1 рік з умовою повернення усієї основної суми боргу та сплати відсотків у момент погашення.
- 3) Усі кредити, що надаються, є незабезпеченими; виконання зобов'язань (виплата відсотків та погашення основної суми боргу) залежить виключно від результатів реалізації позичальниками

тих проектів, фінансування яких здійснюється за рахунок кредиту (для спрощення моделі передбачено, що усі проекти позичальників на 100% фінансуються за рахунок кредиту).

- 4) Моделювання здійснюється на основі гіпотетичного розподілу результатів проектів позичальників, що залежать від сценаріїв розвитку середовища, у якому ці проекти реалізуються (детальне описання цього розподілу та інших характеристик моделі виходить за межі цієї статті, тому тут опускається).

- 5) Розглядаються два основні засоби державного впливу на процес кредитування сільськогосподарських підприємств, які на сьогодні домінують як у вітчизняній практиці, так і у практиці розвинених країн світу:

— компенсація відсоткової ставки за кредитом;
 — гарантування повернення основної суми боргу.

Ефективність зазначених основних засобів державного впливу на стан кредитування сільськогосподарських підприємств можливо оцінити з позиції інтересів різних сторін, які задіяні у цьому процесі, перед усім: кредиторів, позичальників та самої держави. Тому для вирішення другого проблемного питання – про вибір критерію ефективності – необхідно у першу чергу з'ясувати з позиції яких саме інтересів здійснюється вибір. Якщо для ілюстрації вибору найкращого засобу державного впливу використовувати побудовану модель кредитного портфеля, то це передбачає необхідність розгляду результатів (ефектів) застосування цих засобів з позиції інтересів консолідованого кредитора за умови орієнтації на одну із двох можливих цільових функцій в процесі оптимізації його портфеля:

— мінімізації дисперсії дохідності кредитного портфеля за умови встановлення обмеження щодо мінімального рівня дохідності;
 — максимізації дохідності кредитного портфеля за умови встановлення обмеження щодо максимального значення дисперсії дохідності.

Наведені цільові функції (критерії оптимізації) є аналогічними до тих, що використовувались Г. Марковіцем в процесі розв'язання задач оптимізації інвестиційних портфелів [13].

Результати оптимізації змодельованого кредитного портфеля за критерієм максимізації його дохідності з урахуванням обмеження щодо максимальної дисперсії цієї дохідності дозволяють зробити наступні висновки щодо ефективності двох основних засобів державного впливу на процес кредитування сільськогосподарських підприємств за умов інформаційної асиметрії:

1) обидва засоби державного впливу дозволяють однаково і майже повністю усунути негативні ефекти кредитного раціонування, які спостерігаються за умов інформаційної асиметрії у випадку невтручання держави – це ілюструє рис. (частка наданих кредитів наближається до одиниці

– незадоволеними залишаються лише окремі позичальники, у яких проекти, що потребують фінансування, є достовірно збитковими і не мають соціальної значущості);

2) обидва засоби державного впливу дозволяють суттєво підвищити дохідність кредитного портфеля для позичальника у порівнянні з ситуацією невтручання держави;

3) вплив держави за допомогою компенсації відсоткової ставки забезпечує кредитору значно вищу дохідність кредитного портфеля у порівнянні з ситуацією впливу за допомогою гарантування повернення основної суми боргу, якщо розглядати однакові параметри моделі для обох цих ситуацій.

Хоча проведене дослідження свідчить про явну перевагу такого засобу державного впливу на процес кредитування сільськогосподарських підприємств як компенсація відсоткової ставки за кредитом, остаточний висновок щодо вибору кращого засобу впливу не є очевидним. Для його формулювання необхідно дослідити не лише ефективність кредитування з позиції інтересів кредитора, але й з позиції інтересів усіх учасників процесу кредитування сільськогосподарських підприємств, що є предметом подальших досліджень.

Висновки

Обмежений доступ сільськогосподарських підприємств до кредитування обумовлений кредитним раціонуванням, сутність якого полягає в тому, що сільськогосподарське підприємство не може отримати кредит взагалі або в необхідному обсязі навіть в тому випадку, коли останнє готове заплатити більш високу процентну ставку. Різні інструменти державної кредитної підтримки можуть знизити негативні наслідки, обумовлені кредитним раціонуванням сільськогосподарських підприємств. На основі побудованої економіко-математичної моделі було доведено, що для подолання раціонування кредиту з точки зору кредитора, найбільш ефективним інструментом державної підтримки є субсидування процентних ставок.

Список літератури:

1. Дамодаран А. Стратегический риск-менеджмент: принципы и методики: пер. с англ. – М. : Вильямс, 2010. – 496с.
2. Развитие конкурентоспособности и частного сектора: Украина 2011. Стратегия секторной конкурентоспособности, ОЭСР, 2012. – 190с.
3. Bebczuk R. Asymmetric Information in Financial Markets: Introduction and Applications. – Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
4. Besanko A., Thakor A. Collateral and rationing: Sorting equilibria in monopolistic and competitive credit markets // International Economic Review. – 1987. – vol. 28. – pp. 671-689.
5. Bester H. Screening vs. rationing in credit markets with imperfect information // American Economic Review. – 1985. – vol. 75. – pp. 850-855.
6. Cosci S. Credit Rationing and Asymmetric Information. Dartmouth Publishing Company, Brookfield, Vermont, 1993.
7. Diagne A. and Zeller M. Access to Credit and its Impact on Welfare in Malawi // IFPRI Research Report. – 2001. – No. 116.

8. Eswaran M., Kotwal A. Access to Capital and Agrarian Production Organization // *Economic Journal*. – 1986. – Vol. 96 – pp. 482-498.
9. Foltz J. Credit Market Access and Profitability in Tunisian Agriculture // *Agricultural Economics*. – 2003.
10. Freixas X. and Rochet J. *Microeconomics of Banking*. – Cambridge (Mass.), MIT Press, 1997.
11. Jaffee D., Russell T. Imperfect information, uncertainty and credit rationing // *Quarterly Journal of Economics*. – 1976. – vol. 90. – pp. 651-666.
12. Jappelli T. Who is Credit Constrained in the US Economy? // *Quarterly Journal of Economics*. – 1990. – №104. – pp. 220-234.
13. Markowitz H.M. *Portfolio Selection: Efficient Diversification of Investment*. New York: John Wiley, 1959.
14. Moore J. H. and Weatherford L.R. *Decision Modeling with Microsoft Excel*. Prentice Hall, USA, 2001.
15. Stieglitz Josef, Weiss Andrew. Credit rationing in markets with imperfect information // *The American Economic Review*. – 1981.– June. – № 3. – Vol. 71.

Надано до редакції 07.03.2014

Олійник Олена Олександрівна / Olena O. Oliynyk
olenaooliynyk@gmail.com

Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Причини та способи подолання кредитного раціонування сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / О.О. Олійник // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2014. – № 3 (13). – С. 167-171. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n3.html>